

İSTANBUL'UN TARİHİ TOPOGRAFYASI

PROF. DR. GÖNÜL CANTAY

İstanbul'da Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi. Prof. Dr. Gönül Cantay, Türk Sanatının geneli içinde Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının tayin ettiği alanda, menzil yolları üzerindeki kervansaraylar, külliye ve bu yapıların çekirdek oluşturduğu şehirler (yerleşmeler) konusunda yaptığı araştırma, uygulama ve çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca Anadolu Türk Mimarisi içinde tıp medrese ve darüüşşifaları ile ilgili araştırma, inceleme ve yayımlarıyla tanınmaktadır. Günümüzde bu çalışmalarını yoğun biçimde sürdüren Gönül Cantay, Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun da üyesi olup, Trakya ve Çanakkale bölgesi ile ilgili konularda araştırma ve yönlendirmeler yapmaktadır. Yazarın bilimsel bildiri, makale, araşma yazıları ve yayımlı kitaplar bulunmaktadır.

İstanbul'un tarihi topografyasını tek başına bir sanat tarihçinin çalışma cesaretini göstermesi, zor olana başlamakta başka bir şey değildir. İşte İstanbul gibi çok katmanlı bir şehrin tarihi verilerinin neler olduğunu, buradan başlayarak iskânının nerelerde, nasıl başladığı, yani ilk kuruluşu, ilgili öyküleri, sonra İstanbul'un bilinen İstanbul olarak, kültür varlıklarının katmanlarının çakışan ve çakışmayan, dolayısıyla İstanbul'un büyümesi ile ilgili durumunun belirlenmesi, günümüze gelinceye kadar bu şekillenme zincirinin halkalarını tespit etmek gerektiği ortadadır.

Kişi olarak, böyle iddialı bir konuda tek başına bir çalışmanın mümkün ve yapılabilir bile yeterli olmayacağı açıktır. Mutlaka alanlar (dönemler) arası ihtisaslaşmış kişilerin kollektif çalışması gerekir.

İstanbul için böyle bir grup oluşturulması güçlü kaynağa ve alanlarında yoğun bilgi birikimi olan uzmanlara ihtiyaç göstermektedir. Adlarının başında unvan bulunan herkesin yapacağı bir iş, çalışma değildir. Böyle bir çalışmanın tabii ki, çalışma yöntemi-metodu da enstitüsyonel yöntem olacaktır.

Bütün bunların bilincinde olarak, mesleğimin daha çok üzerinde durarak, yayınlar yapmağa çalıştığım Osmanlı dönemi için, bu tür bir çalışmam "Osmanlı Külliyelerinin şehirlerin tarihî topografyasını belirlemesi" başlığıyla yayınlandı ve gene iki büyük çalışma, "Osmanlı Dönemi Kervansarayları" ile "Osmanlı Külliyesi" adıyla iki yayın hazırladım. (Baskıda) Ancak haberli, habersiz sürekli istifade edilen kaynaklar oldu. Hatta değişik yayınlarda kaynak gösterilmeden malzemem kullanıldı, çoğaltılıp, arzu edenlere verildi. Ancak, artık bilimsel toplantılara sunmak üzere, sentez ürünü makale ölçeğinde çalışmalara yöneldim. İşte bu çalışma bu düşüncenin ürünü. Sizinle paylaşmak istediğim konu, sözünü etti-

ğim zincirin sadece halkalarından biri. İlk bir buçuk asırlık süreçte Osmanlı'nın İstanbul'a kazandırdığı, hâlâ devam eden durumu.

İstanbul'un ilk yerleşme noktalarını mitolojik bilgilerle uğraşanlara, önce Roma yönetimindeki Bizantium'u, sonra Doğu Roma yönetiminden ayrılarak Bizans Devleti'ne adını veren Konstantinopolis'i Bizantolojistlere bırakarak, 29 Mayıs 1453 tarihinden itibaren, Fatih'le başlayan değişime işaret etmek istiyorum.

Söylendiği gibi Fetih'le birlikte Bizans'ın zenginliği Osmanlı Devleti'ne geçmemiştir. Çünkü Bizans yüksek enflasyon içinde, İstanbul'un surları içine sıkışmış durumdaydı.

Osmanlı'nın aldığı miras harap durumdaki Bizans yapıları oldu. Ve ilk ihtiyaca cevap verecek yapılar derlenip-toparlanmış, fonksiyon verilmişti. Daha sona Osmanlı'nın Türkleştirme ve şenlendirme politikasına uygun olarak oluşturulan, şehir halkının ihtiyaçlarına cevap verecek yapılaşmalar başlamıştır. İstanbul'un 15. yüzyılın ikinci yarısındaki yapılaşması iki koldan yürütülmüştür.

1. Bizans yapılarının onarımla kazanılması ve fonksiyonlandırılması

2. Yeni yapılaşmalar

16. yüzyılda, İstanbul'da özellikle Mimar Sinan'ın inşa ettiği külliyelerin şehrin dokusuna katkısını ortaya koyabilmek için, 15. yüzyıl sonunda İstanbul şehir dokusunda yer alan külliyele-re bakmak gerekir. İstanbul'da zaman için önemli yollar ve kavşaklar üzerinde yer alan bir kaç külliye görüyoruz. Bu külliyelerin en önemlisi, Atmeydanı'ndan başlayıp, Edirnekapısı'na uzanan yolun kuzey kenarında Fatih'in **Mimar Sinaneddin Yusuf**'a (Atik Sinan) plânlatıp, inşa ettirdiği **Fatih Külliyesi** (1462-1470)'dir. Bu külliye İstanbul'da site-üniversiter anlamda kurulmuş ilk külliye'dir. 15. yüzyılın diğer külliyesi, ticaret merkezi durumunda

1) Meriç, R.Melül: *Mimar Sinan, Hayatı-Eseri*. Ankara 1965, s.58; Kuran, Abdullah: *Mimar Sinan*. İstanbul 1986, s.22-25; Çağman, Filiz: "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hıref Teşkilâtı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*. İstanbul 1988, s.73-77.

2) 16. yüzyıla ait kaynaklar bu yüzyılda bir Hassa Mimarlar Ocağı'nın varlığını ortaya koymaktadır. Bu okakta yetişmiş, askerlik, neccarlık (marangozluk), mühendislik ve mimarlık bilgi ve mesleklerine vâkıf kişi, Mimar Sinan'dır. 16. yüzyıla eserleriyle kazandırdığı "Klasik Dönem" ifadesinin yaratıcısı olan ve bir devir üslubunu gerçekleştiren Mimar Sinan'ı 1539 yılında Hassa Mimarlar Ocağı'nın başı, mimarbaşı olarak görüyoruz.

Mimar Sinan'ın asıl amacının mimarlık olduğunu ve bu konuda kalıcı eserler vermek istediğini de nakkaş-şair Sa'î Mustafa Çelebi (öl.b.1004/m.1595)'nin kaleme aldığı Tezkiret ül-Ebniye'den öğreniyoruz. O zamana kadar yorumlanan çeşitli yapıları yerlerinde görme ve inceleme imkânını da bulan Mimar Sinan, 1539 yılından önce vermeye başladığı mimarlık eserlerine, bu tarihten sonra mimarbaşı olarak, önemli külliye yapılarını katmıştır. 16. yüzyılda inşa edilen külliyelerin önemli sayıda toplandığı yer ise İstanbul'dur.

3) Bu çalışma bütünlüğü içinde, Mimar Sinan'ın şehir ve menzil külliyesi genel özellikleri ve şehir dokusundaki yeri ile çok sınırlı olarak değerlendirilmiş, münferit yapıları konusunu dışı bırakılmıştır.

olan Kapalıçarşı yöresinde **Mahmut Paşa Külliyesi** (1462) ile Bayrampaşa deresinin döküldüğü alana yakın, bir yol ağzında, inşa edilmiş olan **Murat Paşa Külliyesi** (1471)'dir. Fatih döneminde Vefa'da **Şeyh Muslihiddin Ebul Vefa Külliyesi** (h.881/m.1476) şehrin sur içi dokusunda yer alırken, Fatih döneminin en erken tarihli eseri **Eyüp Sultan Külliyesi** (h.863/m.1459)'de sur dışı dokusunda yer almıştır.

Ancak Mimar Sinan dönemine kadar, aradaki 35-40 yıllık sürenin ilk yarısında, Atmeydanı-Edirnekapı yolu üzerinde başka külliyelerin de inşa edildiğini görüyoruz. Sultan Ahmet'te **Firuz Ağa Külliyesi** (h.896/m.1491) ile Çemberlitaş'ta **Atik Ali Paşa Külliyesi** (h.902/m.1496-7), bu önemli yolun iki tarafında yer almıştır. İstanbul'un güneyindeki eski doku içinde ise, bu iki külliye önce inşa edilmiş olan **Davut Paşa Külliyesi** (h.890/m.1485) bulunur. Bu külliye başta cami olmak üzere medrese, türbe, imaret vs. gibi fonksiyonel yapılardan oluşmaktaydılar.

İşte 16. yüzyıl başında, İstanbul'un doğa dokusu içinde yer alan bu yapı topluluklarına iki külliye katılıyor. Bunlardan ilki, Eski Saray'ın bahçe alanı üzerine ve anayolun kuzeyine inşa edilen **Sultan II. Beyazıt Külliyesi** (h.906-911/m.1501-1505), zamanı için Fatih Külliyesi'nden sonra ortaya konulan ikinci önemli yapı topluluğudur. 16. Yüzyılın ilk çeyreğinde aynı derecede önemli olan diğer bir külliye ise Kanunî Sultan Süleyman tarafından tamamlanan ve Haliç'e hakim bir tepenin düzlüğüne konumlanan, **Yavuz Sultan Selim Külliyesi**, (1522)'dir. Her iki külliye de 16. yüzyıl başında hem külliye yapılarının konumlanması, hem de külliye meydana getiren yapıların (cami, medrese vs.) kendi türlerinin plan şemaları açısından yeniliklere sahip olduklarını görüyoruz. Yavuz Sultan Selim Külliyesi, güney Haliç kı-

yısında kendinden önce ve sonra inşa edilen külliyelerle, İstanbul'un Haliç tarafındaki silüetini oluşturur.

Mimar Sinan öncesi, İstanbul şehir dokusunda yer alan bu yapı toplulukları, Mimar Sinan döneminde ve daha sonraları da önemini koruyan külliye olmuşlardır.(1)

16. yüzyılın büyük bir zaman diliminde, Mimar Sinan'ın % 70-80'ini İstanbul ve yakın çevresinde gerçekleştirdiği eserlerine tek tek bakıldığında, çok çeşitli fonksiyonel yapılar inşa ettiğini ve bunların büyük ölçüde tamirlerle de olsa zamanımıza ulaştığını görmekteyiz.(2)

Mimar Sinan ve ekolünün ortaya koyduğu eserleri, genel anlamda ve Osmanlı Türk Mimarisi içinde, önemli özellikleriyle, şehir dokusu içindeki konumları ve sosyo-ekonomik etkileriyle ele alacak olursak, üç grupta toplamak mümkün olmaktadır.(3)

- Şehir Külliyesi
- Menzil Külliyesi
- Münferit yapılar (Bunlar: camiler, mescitler, ticaretle ilgili yapılar, kervansaraylar-hanlar, çarşı ve arastalar, su ve yol ile ilgili yapılar; çeşmeler, su yolları, su kemerleri, köprüler vs.)

Mimar Sinan'ın planlayıp inşa ettiği önemli şehir külliyelerini iki büyük şehirde buluyoruz; İstanbul ve Edirne. Ayrıca hayatının son günlerinde Manisa'da da Sultan III. Murad için bir külliye planlandığını, ancak inşaatın hallefleri tarafından tamamlandığını da öğreniyoruz.

Mimar Sinan'ın İstanbul'da planlayıp inşa ettirdiği Haseki Külliyesi (1539)'nden başlayarak, Üsküdar'daki Atik Valide Külliyesi (1582-83)'ne kadar ortaya konulan eserleri içinde, kendisinin de önemli saydığı üç külliye inşaatı süresince meydana getirdiği diğer külliyelerin şehir dokusunda nerelerde ve nasıl yer aldıklarına, şehrin önemli yolları ile ticaret merkezleri ve limanlar arasındaki ilişkilerine bak-

maya çalışırsak; Mimar Sinan'ın İstanbul'da inşa ettirdiği ilk külliye olan **Haseki Külliyesi** (tek kubbeli camiye 1612'de ikinci kubbeli mekân ilave edilmiş) şehrin eski dokusu içinde yer almakta, bir yolun iki tarafına ve parselyona sadık kalarak, yapıların planlanmış olmasıyla da önemli olmaktadır.

Kanunî Sultan Süleyman, oğlu Şehzade Mehmed'in Manisa'da ölümü üzerine, Mimar Sinan'a oğlunun hatırasına bir külliye yapmasını ister. Bunun üzerine Sinan cami, medrese tabhane (misafirhane), kervansaray, imaret, mektep, muvakkithane, çeşme ve türbe gibi fonksiyonel yapı birimleri ile **Şehzade Külliyesi** (1544-48)'ni yaratır. Bu külliye Sinan, merkezi bir büyük kubbe etrafında dört yarım kubbe kullanılarak, cami planında yenilikleri ortaya koyarken, fonksiyonel yapılardan tabhane ve kervansarayı bitişik olarak ve imareti de yol aşırı planlamıştır. 16. Yüzyılın başında, bu düzenlemeye yakın bir külliye planlamasının İstanbul'da Sultan II.Beyazıd Külliyesi'nde görüyoruz.

İstanbul'da Şehzade Külliyesi'nin inşası ile Vefa ve çevresinin önemi artmış, külliyenin arkasında inşa ettiği saraylar ve kervansaraylarla (Pertev Paşa ve Ali Paşa Sarayları) bu mahallin önemi daha da vurgulanmıştır.

Sinan'ın daha sonra İstanbul'da inşa ettiği **Süleymaniye Külliyesi** (1550-1559)'nde camiye uzun ekseni boyunca merkezî kubbeye iki yarım kubbe ilavesi ve yanlarda, orta ve köşelerdeki büyük, aradakiler daha küçük olmak üzere kubbe ile yorumlayarak, buna paralel iki eksen üzerinde ise sıbyan mektebi, iki medrese, tıp medresesi ve ecza deposunu (dâr ül-âkâkir), deniz tarafında ise cami dış duvarı altına dükkânlar, bu dükkânlar karşısında bir sıra dükkân, gerisinde de gene iki medrese inşa ederek, hamamı ve kible yönünde dâr ül-hadis medresesinin,

Kanuni ve Hürrem Sultan türbelerini planlamıştır.

Mimar Sinan bu külliye sosyal içerikli tabhane, imaret ve darüşşifa yapılarını ise cami uzun eksenine dik bir eksen üzerinde konumlamıştır. İmareti tabhanenin yanına almış, altına ise kervansarayı L şeklinde, topografik şartlardan istifade ederek yerleştirmiştir. Bu külliye Sinan, batıdaki medreseler sırasında yer alan tıp medresesi, dâr ül âkâkir ve paralel iki eksen üzerine çif avlulu olarak konumladığı darüşşifa ile, eğitim yapıları eksenini üzerinde bir tıp kompleksi de oluşturmuştur.

Kayıtlarda çarşı olarak zikredilen ve külliye ticarî hayatı devam ettirecek olan dükkânlar ise medreseler önünde bir sıra dükkânlar, Tiryakiler Çarşısı olarak yer almış, gene bir arasta da deniz tarafından topografik şartlara uygun bir şekilde yukarıda belirtilmiş gibi planlanmıştır.

Şehzade Külliyesinin inşasıyla önemi artan Vefa ve Sarayı Atik arasında kalan yerler, Süleymaniye Külliyesi'nin inşasının tamamlanmasıyla daha da önemsenmiş, külliyenin doğu medreseleri önündeki yerlerde de Kanunî döneminin kubbe vezirlerinden Siyavuş Paşa'nın sarayı inşa edilmiştir.

Mimar Sinan'ın Şehzade ve Süleymaniye Külliyelerinden sonra şehrin

Eyüpsultan Külliyesi

Fatih, Süleymaniye Külliyesi

Haliç-Eminönü yönündeki ticarî merkezle bağlantısını sağlayan ve gelişmesini etkileyen külliye, Rüstem Paşa adına inşa ettiği fevkânî cami ile yakınındaki büyük ve küçük Rüstem Paşa hanlarının oluşturduğu yapılar topluluğu olmuştur. **Rüstem Paşa Külliyesi** (vakfiyesi 1561)'nde daha önce Şehzade ve Süleymaniye külliyelerinde gördüğümüz gibi yapılar arasında organik bir bağ yoktur. Ancak Sinan, topografik şartları burada da çok iyi değerlendirmiş, toprağın önemli ve pahalı olduğu bir ticarî alanda, birbirine çok yakın iki han ile altında dükkânların yer aldığı sekiz destekli camiyi planlayıp inşa etmiş ve bu külliye tamamlanan medresesi de Yeşildirek'te (bugün Cağaloğlu) inşa etmiştir.(4)

Rüstem Paşa, iskele ve gümrüklerin bulunduğu bu ticaret merkezinde, külliyesini inşa ettirerek âdeta ticarî hayata yatkınlığını, Mimar Sinan'ın eserleriyle ifadelendirmiştir.

Diğer taraftan Mimar Sinan, 1550'lerde başladığı Süleymaniye Külliyesi'ndeki inşaatın ilerlemeye başladığı yıllarda **Hadım İbrahim Paşa** adına Silivrikapı'da bir külliye planlayarak, 1551'de hemen sur kapısına bağlayan yolun iki tarafında, inşa etmişti. 1554'de de Topkapı'da kale içindeki düzlükte **Kara Ahmet Paşa'nın** camii,

medrese ve türbeden meydana gelen külliyesini inşa etmiştir.

Mimar Sinan Süleymaniye Külliyesi'nin tamamlanmasından sonra da bu defa da Edirnekapı'da oldukça yüksek ve her yerde farklı kotları olan, surların önünde, Mihrimah Sultan adına, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle 1558'de tamamlanan külliye planlayıp inşa etmiştir. Bu külliye cami avlusunu çeviren revaklar ve gerisindeki mekânlar ile bu mekânlarla aynı duvarı paylaşan dükkânlar (bugün yok) bir arada, bir bütünlük içinde plânlanıp inşa edilmişlerdir.

Görüldüğü gibi Mimar Sinan, bir taraftan şehrin eski dokusu içinde Haseki Külliyesi ile başladığı imar hareketini sürdürürken, Atmeydanı-Edirnekapısı yolu üzerinde ve bu yolun kuzeyinde inşa ettiği Şehzade Külliyesi, Haliç kıyısındaki ticaret merkezine ulaşmak için attığı ilk adım olmuş ve sonra Sarayı Atık'in bir kısım arsası üzerine inşa ettiği Süleymaniye Külliyesi ile bu baği geliştirmiş ve Rüstem Paşa Külliyesi ile de liman ticaretine ulaşmış, diğer taraftan ise şehrin önemli yolları üzerinde, önce Silivrikapı'da **Hadım İbrahim Paşa Külliyesi**'ni, Topkapı'da **Kara Ahmet Paşa Külliyesi**'ni inşa ederek, Edirnekapı'da **Mihrimah Sultan Külliyesi** ile hemen şehrin girişlerinde, şehrin Osmanlı-Türk karakterini vurgulayan eserler meydana getirmiştir.

Mimar Sinan şehrin Marmara'ya hakim bir yeri olan Kadırga'da topografyası oldukça sarp bir yerde **Sokullu Mehmet Paşa** adına bir **Külliye** (1571-72) planlamış ve inşa etmiştir. Bu yapılar topluluğunda da Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi'nde gördüğümüz yapılar arası organik bağ ile aynı güçte hissedilmektedir. Mimar Sinan, Sokullu için inşa ettiği külliye ile Kadırga Limanı'na ulaşan bir alanda, Marmara'dan bakıldığında şehrin görünüşünü belirleyen bir anıt külliye oluşturmuştur.

4) İstanbul'da Yavuz Sultan Selim adına inşa edilen külliye'nin de medresesi, külliye'nin inşa edildiği alanda uygun yer olmadığından, sonradan Yeni-bahçe'de (şimdi Vatan Caddesi) inşa edilmiştir.

Risalet ül-Ebniye'den Mimar Sinan'ın Kadırga Limanı ile Topkapı Sarayı arasında kalan yerlerde de saraylar inşa ettiğini öğreniyoruz. Atmeydanı'nda bir saray yaptığı gibi, ayrıca Makbul İbrahim Paşa'nın sarayını yenilemiş (öl.1536), Sinan Paşa için de bir saray yapmıştır. Kadırga limanında da 1561'de ölen Rüstem Paşa için bir saray inşa etmiş böylece Marmara'ya hakim yerlerde bir saraylar zinciri oluşturmuştur.

16. yüzyılda İstanbul şehrinin sur dışı dokusunda farklı önemi olan yer ise, Eyüp semtidir. Eyüp semti bilindiği gibi Fetih'ten sonra önemi vurgulanan ve ilk Eyüp Sultan Külliyesi'nin inşa edildiği bir yerdi. İşte bir yüzyıl sonra, Mimar Sinan bu dokuya gene topografik şartları en güç bir yerde, planlayıp inşa ettiği **Zal Mahmut Paşa Külliyesi** (1566-68) ile katılmıştır.

Haliç surlarının İstanbul kara surları ile bulunduğu yerde, sur kulesini de kattığı bir külliye daha inşa etmiştir ki, Eğrikapı **İvaz Eendi Külliyesi** (1585) olup, sadece cami yapısıyla tanınmaktadır. Oysa bir hamam ve meydan ortasında su maksemi de günümüze ulaşmış külliye yapısıdır. Burada Sinan sur kulesinin ikinci katı ile topografyanın bütünleştiği alana camii yerleştirmiştir. Böylece Külliye Haliç'e hakim bir konum kazanırken şehrin silüetinde de yer almıştır.

Mimar Sinan bir taraftan İstanbul'u külliyele ile mamur hale getirirken, bir taraftan da Galata ve Üsküdar'da külliyele ve saraylar inşa ederek, 16. yüzyılın imar hareketini sürdürmekteydi.

Sinan'ın Galata'da Rüstem Paşa için inşa ettiğini (1554-60) ve bir saray yapısı meydana getirdiğini biliyoruz. Boğaz'a açılan kıyılarda ise önemli bir liman olan Beşiktaş'ta 1555'de tamamlanan Kaptanı Derya Sinan Paşa için

bir **külliye** inşa etmiştir. **Sinan Paşa Külliyesi**'nde de cami ile medrese organik bir bütün oluşturmuştur. Bu kıyıda Fındıklı'da Molla Çelebi adıyla tanıdığımız Kazasker Mehmet Efendi için 1560 yıllarına tarihlenebilen, altı destekli plan şemasında bir cami ile 1561 tarihli bir hamamdan meydana gelen bir külliye inşa etmiştir. (Hamam yol yapımında ortadan kalkmıştır.)

Mimar Sinan Fındıklı'dan sonra **Kasımpaşa'da Kaptanı Derya Piyale Paşa** adına, bir vadide büyük bir külliye (1573) inşa etmiş, camiyi üç taraftan çeviren revaklarla, cephenin ortasında yükselen minare ile ve 24 sütunlu revakla sarılmış sekizgen türbe yapısında, bâninin arzusunu belirleyen özellikleri yansıtmıştır.

Mimar Sinan, Haliç kıyısında Azapkapı'da **Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi**'ni (1577) Kadırga'dan sonra ikinci bir külliye olarak, inşa etmiştir. Haliç'in Boğaz'a doğru devam eden kıyısında ise devrinde önemli bir askerî liman olan Tophane'de **Kaptanı Derya Kılıç Ali Paşa Külliyesi** (1580)'ni planlayıp inşa etmiştir.

Böylece Mimar Sinan Haliç ve takip eden kıyılarda günümüze ulaşan yapı topluluklarıyla, bu kıyılardan İs-

Fatih, Süleymaniye Külliyelele ile Serasker Kulesi (Beyazıt Yangın Kulesi)

İstanbul Haritasında 16. yüzyıl
Osmanlı Külliyelerinin
Topografik Yerleşimi

İstanbul'un görünüşü gibi, İstanbul'dan da bu kıyıların görünüşünü ifadelendiren, külliye meydanına getirmiştir.

Fakat İstanbul ve Haliç'in Boğaz'a uzanan kıyılarından başka çağ için Üsküdar da önemlidir. İstanbul'un sur içi dokusunda, Sinan Şehzade Külliyesi'ni inşa ederken, Üsküdar'da da **Mihrimah Sultan Külliyesi** (1547)'ni inşaat alanına bağlı olarak, farklı bir uygulama ile meydana getirmiştir.

Gene kaynaklardan Mimar Sinan'ın Üsküdar'da Rüstem Paşa, Sokullu Mehmet Paşa için birer ve Siyavuş Paşa için iki saray inşa ettiğini öğreniyoruz. Ancak Mimar Sinan'ın meslek hayatının sonlarına doğru Üsküdar'da bir küçük bir de büyük olmak üzere iki külliye daha inşa ettiğini görüyoruz. Bunlardan ilki hemen kıyıda düzlükte **Şemsi Paşa Külliyesi** (1580), diğeri ise yukarıda, kademeli terasların düzlüğünden istifade ederek planlayıp, inşa ettiği **Atık Valide Külliyesi** (1582-83)'dir. Bu külliye cami eksenini üzerinde yer alan medrese sokağına uydurularak, Kadırga Sokullu Medresesi'nde gördüğümüz gibi fevkâni olarak inşa edilmiştir. Sosyal fonksiyonlu yapılar topluluğu organik bir bütün oluşturacak şekilde planlanmıştır.

Mimar Sinan'ın iki şehirde önemli

şehir külliyesi inşa ettiğini belirtmiştim. İşte İstanbul'da meydana getirdiği iki önemli kuruluşun sonra, Edirne'de Sultan II.Selim adına **Selimiye Külliyesi** (1575)'ni planlayıp inşa etmiştir. Bu külliye sekiz dayanaklı merkezi kubbenin statik problemini, mekân bütünlüğünü, ışıklandırmayı ve dış görünüşü ile piramidal silüeti sağlayan Sinan, İstanbul'da gördüğümüz külliyelerden farklı olarak, bu külliye sadece simetrik şekilde konumlanmış iki medreseye yer vermiş ve külliye şehir merkezine bakan cephesinde bir sıra dükkânlar inşa etmiştir.⁵⁾ Ancak Sultan III. Murat zamanında Mimar Davut Ağa, külliye bünyesinde arasta ile çifte kervansaray ve sıbyan mektebini de külliye bütünlüğüne katmıştır. Mimar Sinan İstanbul'daki külliyelerini de şehrin belli tepeleri üzerine inşa etmiştir. Selimiye Külliyesi farklı olarak, kubbe düzenlemesi ve dört minaresi ile Edirne şehrini taçlandıran bir eser olmuştur.

MENZİL KÜLLİYELERİ

Mimar Sinan ve ekolü İstanbul ve Edirne'de önemli külliye inşa ettikleri yıllarda, İstanbul'dan Balkan'lara ve güneyde sınırlarımız dışında kalan, şehir ve menzillerde de külliye inşa etmişlerdi. Bu külliyelerin inşa edilmesinin nedenini anlayabilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli olan **derbend teşkilatı**na bakmak gerekir.

Yollar üzerinde derbendlerin, geçitlerin, belenlerin bulunduğu yerlerde, menzillerde, yayaların, postanın, ordunun, tüccarların ve dolayısıyla kervanların geçtiği önemli mevkilerde gerektiğinde külliye inşa edilmiştir. Menzil külliyesi daha 15. yüzyıl'dan başlayarak Anadolu ve Rumeli'de önemli yollar üzerinde inşa edilmeye başlamıştır. Ancak 16. yüzyılda Mimar Sinan'ın yorumladığı menzil külliyesi, bu yüzyılın başından inşa edilmiş olan-

5) Kuruyazıcı, Hasan: "Edirne Selimiye Külliyesi'ndeki arastanın bir bölümünün Mimar Sinan'ın yaptığı olduğu konusunda kanıtlar",

II.Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, c.2, İstanbul 1986, s. 155-156.

larla beraber, bir zincirin halkalarını meydana getirmektedirler.

16. yüzyılda Mimar Sinan'ın menzillerde planladığı külliyelerden günümüze ulaşabilenlere bakacak olursak; Karapınar'da **Sultan II.Selim Külliyesi** (1569-70), Payas'ta **Sultan II.Selim Külliyesi** (1574), Ilgın'da **Lala Mustafa Paşa Külliyesi** (1583-84) ve Trakya'da **Lüleburgaz Sokullu Külliyesi** (1569) ile Havsa'da **Kasım Paşa Külliyesi** (1569-70) gibi, önemli menzil külliyelerinin, genel hatlarıyla hemen aynı plan şemasında konumlandığı ve külliyeinin eksenini oluşturan, arasta yapısının da menzil yolu ile çakışık olarak planlandığı, anlaşılmaktadır.(6)

Menzil külliyelerinde ticaretle ilgili yapı birimlerinin birinci derecede önemli olduğu da adeta vurgulanmıştır. Menzil yolu, külliyeinin ekseni olan arastanın içinden kervansaraya ulaşmış, yolcular burada konaklamış, belli ticarî kurallara göre mal ve para değişimi yapılmış ve kaynaklarda, özellikle **Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'**nde anlatıldığı gibi uğurlanmıştır.

İşte Mimar Sinan, menzillerde

planlayıp inşa ettiği külliyelerinin yol ile organik bütünleşmesine verdiği önemi, şehirlerde özellikle İstanbul'un sur içi dokusunda meydana getirdiği külliyeileri konumlarken de, daima önemli bir özellik olarak, ortaya koymuştur. Mimar Sinan, gerek şehir gerekse menzil külliyelerini konumlar-ken, topografik şartları en iyi değerlendiren bir mimar olarak, eserleri ile yaşamaktadır.

16. yüzyılda Mimar Sinan ve ekolü, bir taraftan menzillerde inşa edilen külliyelerle, günümüz yerleşim birimleri olan ilçe ve şehirlerin çekirdeğini oluştururken; bu yüzyıl sur içi İstanbul'una da iki önemli kara parçası üzerinde Haliç'in kuzeyinde Kasımpaşa-Galata-Beşiktaş kıyılarına ve Üsküdar yakasında kıyıya, kıyından içeriye uzanan yol üzerinde önemli külliyeiler inşa ederek, İstanbul şehrini surların dışına taşımıştır. Diyebiliriz ki, Mimar Sinan ve ekolü bugünkü İstanbul şehrinin sınırlarını, hayatı boyunca meydana getirdiği eserleriyle daha 16. yüzyılda çizmiştir.

KAYNAKLAR

Güreşsever (Cantay), Gönül: **Anadolu'da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi**. İstanbul 1975. (İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmış Doktora Tezi).

Cantay, Gönül: "The Fatih Complex The first educational site in İstanbul", **Economic and Touristic Bazaar International**. August 1983, İstanbul, s.43-46.

Cantay, Gönül: "16.yüzyıl külliyelerinin şehirlerin tarihî topografyasını belirlemesi", **Prof. Dr.Yılmaz Önge Armağanı**. Konya 1993,s.75-78.

Cantay, Gönül: **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**. (Baskıda).

Cantay, Tanju: **XVI.- XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları**. İstanbul 1989.

Çağman, Filiz: "Mimar Sinan Döneminde Saray'ın Ehl-i Hiref Teşkilâtı", **Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı**. İstanbul 1988, s.73-77.

Juannin, M.Z..Mie-Van Gaver, M.Jules: **Caravanserail Turquie a Bourghas**, Paris 1847, Tablo 74.

Kuran, Abdullah: **Mimar Sinan**. İstanbul 1986.

Kuruyazıcı, Hasan: "Edirne Selimiye Külliyesi'ndeki arastanın bir bölümünün Mimar Sinan'ın yapıtı olduğu konusunda kanıtlar", **II.Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi**, c.2, İstanbul 1986, s. 155-156.

Meriç, R.Melül: **Mimar Sinan, Hayatı-Eseri**. Ankara 1965

6) Juannin, M.Z..Mie-Van Gaver, M.Jules: **Caravanserail Turquie a Bourghas**, Paris 1847, Tablo 74.
Güreşsever (Cantay), Gönül: **Anadolu'da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişmesi**. İstanbul 1975.
(İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmış Doktora Tezi).
Cantay, Tanju: XVI.- XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları. İstanbul 1989.